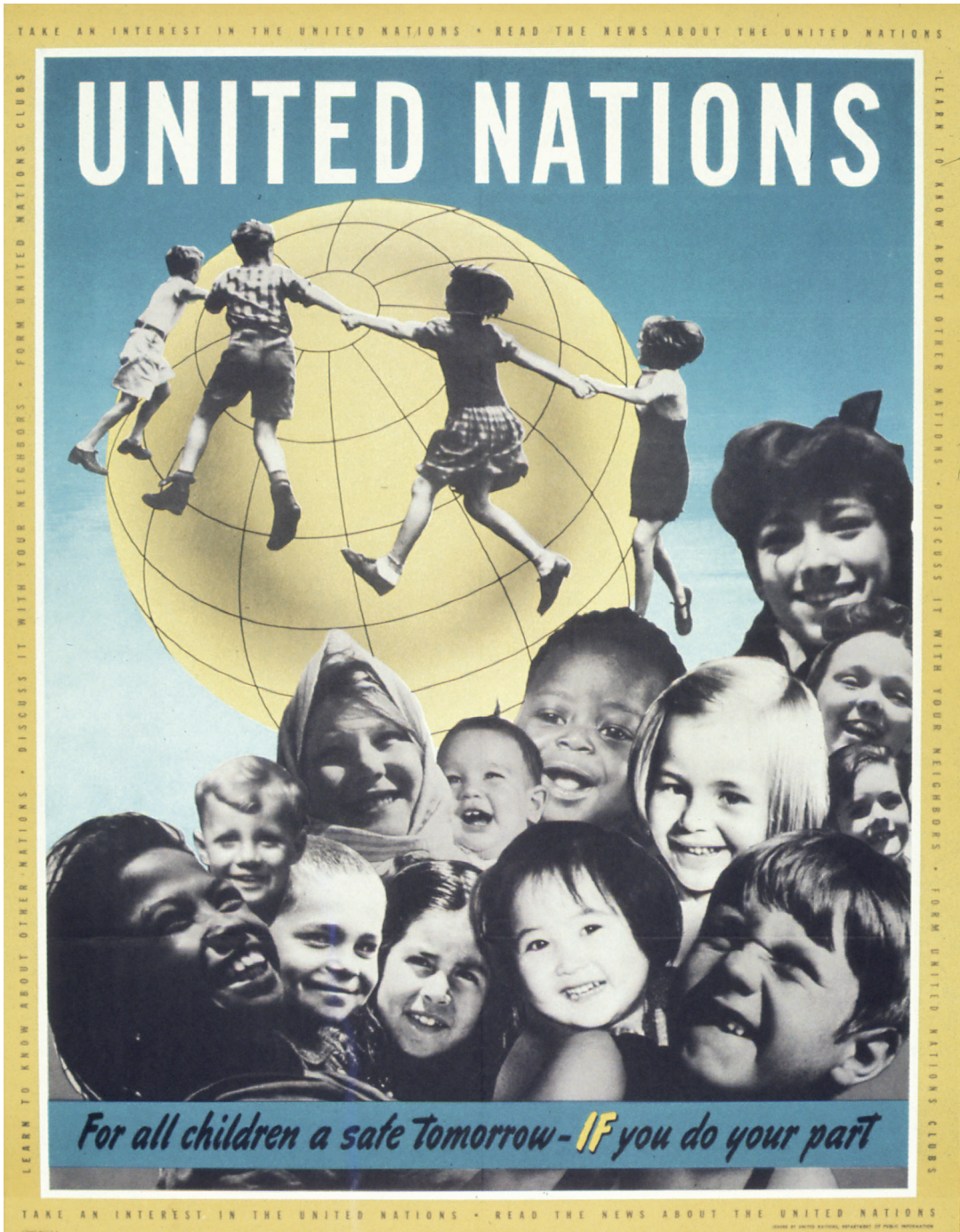

ALEKSI KALENIUS

KOULUTUS- JA OSAAMISTASO TULEVAISUUDEN KYNNYKSELLÄ

< "KAIKILLE LAPSILLE TURVALLINEN TULEVAISUUS, JOS TEET OSASI".

YK:N JULISTE 1941-1945, NATIONAL ARCHIVES AT COLLEGE PARK COLLECTION

Suomen muutos perifeerisestä, taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti kehittymättömästä maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta eturivin korkean tuottavuuden hyvinvointivaltioksi tapahtui historiallisesti hyvin nopeasti, suurelta osin toisen maailmansodan päättymisen ja 1990-luvun laman välisenä aikana.

Yhteiskunnan muutos on yhtäältä heijastunut koulutusjärjestelmässä ja väestön koulutustasossa, toisaalta koulutus on ollut keskeinen tekijä muutoksen aikaansaamisessa. Viimeisen 30 vuoden aikana kehityksen suunta on poikennut olennaisesti lamaa edeltävästä ajanjaksosta ja yhä ajankohtaisemmaksi on noussut valinta joko muuttaa kehityksen suuntaa tai hyväksyä palaaminen kehityneiden maiden jälkijoukkoon.

Koko työikäisen väestön koulutustaso ja -rakenne muuttuvat hyvin hitaasti. Koulutuspolitiikalla vaikutetaan ensisijaisesti nuoriin ikäryhmiin, joissa tapahtunut muutos sen jälkeen leviää ikääntymisen myötä vaiheittain vanhempiin ikäryhmiin. Tämän seurauksena koko aikuisväestön koulutustaso muuttuu, ilman koulutustarjonnan tehtäviä muutoksia, vielä kymmeniä vuosia sen jälkeen, kun viimeiset nuorten koulutustasoa muuttaneet päätökset on tehty ja toimeenpantu.

Toisen maailmansodan jälkeen suomalaisen koulutukseen osallistuminen ja koulutustaso nousivat nopeasti. Sodan jälkeen koko ikäluokka oli jo kansakoululaitoksen piirissä ja koulutuksen tarjotessa mahdollisuuden yhteiskunnalliseen nousuun väestön koulutuskysyntä kasvoi nopeasti. Maalla oli malttia vaurastua ja monien muidenkin taloudellisesti kehittymättömämpien maiden seuraaman investointivetoisen kasvun mallin mukaisesti Suomessa investointiin infrastruktuuriin, teolliseen kapasiteettiin ja koulutukseen.

Koulutusmäärien ja koulutuspanosten nousu pysähtyivät 1990-luvun lamaan. Vuosina 1990-2020 julkiset koulutusmenot suhteessa bruttokansantuotteeseen ovat olleet lievästi laskevalla uralla ja vastaava kehitys näkyy koulutuksen tuloksia.

Oppimistulokset

Suomalainen koulu nousi maailmanmaineeseen vuonna 2000 käynnistyneen PISA-tutkimuksen myötä. Oppimistulosten kehityksen valossa nousu valokeilaan tapahtui, kun oppimistulokset olivat jo kääntyneet tai kääntymässä laskuun.

Lukutaidon ja matematiikan osaaminen näyttävät Suomessa vahvistuneen 1960-luvulta 1990-luvulle saakka ja lukutaidossa suomalaisoppilaat saavuttivat kansainvälisen kärkitason kaikissa ikäryhmissä jo 1990-luvun alussa. Kokonaisuutena arvioiden nuorten kansainvälisissä arvioinneissa osoittamien perustaitojen pitkäaikainen nousu hidastui 1990-luvulla ja kääntyi laskuksi vuosittuhannen vaihteessa. Myös kansallisissa matematiikan arvioinneissa parhaat tulokset on saavutettu vuoden 2000 arvioinnissa.

Aikuisaineistojen perusteella oppimistulosten käänös pitkäaikaisesta noususta laskuksi on tapahtunut hieman aiemmin. Aikuisten osaamistutkimuksissa 1998 ja 2012 parasta osaamista ovat osoittaneet 1980- ja 1990-lukujen vaihte-

sa sekä 1990-luvun puolivälissä peruskoulunsa päättäneet ikäluokat. Laskun alku ajoittuu vastavasti myös puolustusvoimien P1-kokeessa, jossa parasta kielellistä ja matemaattista päättelyä osoittivat ennen 1990-luvun puoliväliä peruskoulunsa päättäneet ikäluokat.

Yli 20 vuotta jatkunut oppimistulosten lasku on Suomessa ollut kansainvälisesti poikkeuksellisen nopeaa ja useissa tutkimuksissa todettu lukutaidon ja matematiikan osaamisen heikkeneminen vastaa yli vuoden, joissain aineistoissa kahden vuoden, oppimista. On kuitenkin muistettava, että huomattavasta laskusta huolimatta Suomessa oppimistulokset ovat yhä kansainvälisesti vertaillen hyviä.

Oppimistulosten kehityksen syyt

Se, miksi oppimistulokset ovat heikentyneet ja erot väestöryhmien välillä kasvaneet, on yhä pitkälti epäselvää. Oppimistulosten korkean tason selittäjiksi on esitetty mm. koulujärjestelmän tasa-arvoisuutta, pitkälle vietyä paikallista autonomiaa ja maisteritaseista luokanopettajakoulutusta. Tämä kuva menestyksen ja heikkenemisen syistä vaatii kuitenkin tarkentamista.

Tasa-arvon osalta vanha tulkinta on mahdollinen, koska tulokset ovat heikentyneet erojen kasvaessa, mutta on syytä korostaa, että esimerkiksi oppimistuloserojen kasvu ei voi olla oppimistulosten laskun syy, vaan vain toisin painottuva muutoksen kuvaus – oppimistulokset ovat laskeneet erityisesti heikommilla osajilla ja heikommassa sosioekonomisessa asemassa olevilla. Se, että tyyppillisesti PISA:ssa oppimistulokset ovat parantuneet maissa, joissa väestöryhmien erot ovat pienentyneet – ja heikentyneet maissa, joissa erot ovat kasvaneet – viittaa hyviin tuloksiin johtavan politiikan usein johtavan myös tasarvoisiin tuloksiin.

Entä paikallinen autonomia? Suomalainen koulu muuttui 1990-luvulla vajaassa vuosikym-

menessä yhdestä Euroopan keskusjohtoisimmista yhdeksi mantereen hajautetuimmista, mutta esimerkiksi vuoden 1994 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet tai paikallistason autonomiaa lisännyt vuoden 1999 koulutuslain säädännön uudistus tapahtuvat liian myöhään selittääkseen oppimistulosten korkeaa tasoa 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa. Esimerkiksi yhtenäiskoulu-uudistusten täysien vaikutusten on todettu näkyvän noin 8 vuoden viiveellä, jolloin vuoden 1994 opetussuunnitelmauudistuksen vaikutuksia olisi syytä etsiä vuosituhannen vaihteesta. Oli autonomialla vaikutusta oppimistuloksiin tai ei, oppimistulosten nousu ajoittuu keskitetyn kouluhallinnon ajalle ja tulokset ovat heikentyneet käytännössä koko sen ajan, jolla koulutusta koskeva päätöksenteko on ollut voimakkaasti hajautettua.

Hajautetun päätöksenteon vaikutusten arviointia vaikeuttaa se, että hallintoa hajautettiin 1990-luvun laman aikana, jolloin paitsi lisättiin merkittävästi kuntien mahdollisuuksia päättää omien menojensa kohdentamisesta, myös leikattiin julkisia menoja huomattavasti. Yleissivistävän koulutuksen menotaso laskikin neljänneksellä 1990-luvulla, n. 3 prosentista bruttokansantuotteesta 2,3 prosenttiin. Vaikeampaa on arvioida, missä määrin leikkausten kohdentuminen perusopetukseen riippui siitä, miten päätösvaltaa oli jalkautettu kuntatasolle. Peruskouluverkko on harventunut 1990-luvun alusta saakka ja keskimääräinen koulukoko on kasvanut. Tutkimus kertoo, että kunnanvaltuuston koostumus vaikuttaa siihen, mistä kouluja on lakkautettu. Se, onko tällä mitään merkitystä oppimistulosten tai opintopolkujen kehitykselle, on yhä epävarmaa.

PISA nosti maailmanmaineeseen erityisesti suomalaiset maisterikouluopettajat. Opettajakunnan rooli oppimistuloksille on todennäköisesti ollut merkittävä. Epävarmempaa alkaa kuitenkin olla, mitkä opettajakunnan piirteet ovat olleet ratkaisevia oppimistulosten ke-

hitykselle. Vuonna 1979 alkaneen maisteritasoisen luokanopettajakoulutuksen suorittaneiden luokanopettajien yleistymisen opettajakunnassa vuodesta 1983 lähtien näyttää tapahtuneen liian myöhään voidakseen selittää oppimistulosten nousun, koska maistereiden osuus luokanopettajakunnasta ehti nousta vain noin neljänneksen-kolmannekseen ennen oppimistulosten kääntymistä laskuun. Luokanopettajakunnan maisterivaltaistuminen on pääosin tapahtunut vasta 2000-luvulla, kun oppimistulokset ovat olleet laskussa. Tiedetään myös, että kansallisissa matematiikan oppimistulosten arvioinnissa 2000 ja 2007 parasta osaamista osoittivat opettajaseminaareissa koulutettujen kansakoulunopettajien oppilaat.

Opettajista keskusteltaessa on myös esitetty, että maisteritason koulutuksen rinnalla merkityksellistä on ollut opettajakoulutuksen korkea arvostus, joka on osaltaan mahdollistanut opettajakoulutuksen opiskelijoiden valitsemisen ikäluokkansa parhaiden joukosta. Myös tältä osin kuva kaipaa tarkentamista.

Luokanopettajakoulutuksen aloittavien opiskelijoiden ylioppilastutkintomenestys kuuluu yliopistoalojen heikoimpiin. Akateemisen valikoivuuden osalta opettajakoulutus ei sijoitukaan lääkäri- ja lakimieskoulutuksen tavoin valikoivimpien joukkoon, vaan pikemminkin valikoivimpien ammattikorkeakoulutuksen alojen tasolle. Vastaava kuva piirtyy tarkasteltaessa luokanopettajakoulutuksesta valmistuneiden ylioppilastutkintomenestystä suhteessa kaikkiin yliopistosta valmistuneisiin. Keskimääräinen luokanopettajaksi valmistunut on 1980-luvulta saakka kirjoittanut ylioppilaaksi hieman paremmin kuin ylioppilaat keskimäärin, mutta selvästi heikommin kuin keskimääräinen yliopistosta valmistunut. Tältä osin opettajakoulutuksen onnistuminen ei näytäkään – usein esitetyistä väitteistä huolimatta – perustuneen kykyyn valikoida opintoihin lukiossa erinomaisesti menestyneet nuoret, jotka

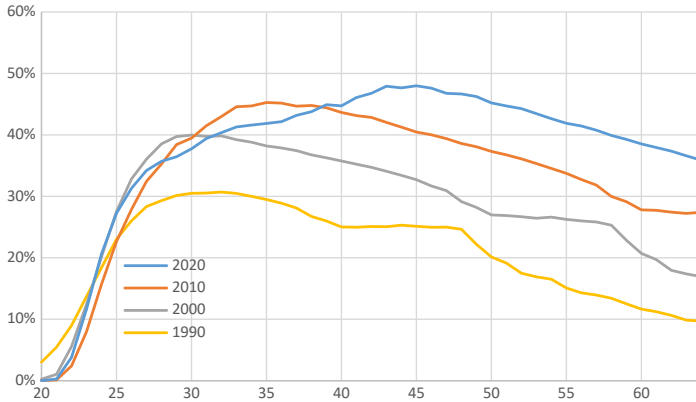
muuten olisivat jatkaneet opintojaan lääke- tai oikeustieteellisessä koulutuksessa.

Opettajankoulutuksen akateeminen valikoivuus vastaa sen sosioekonomista valikoivuutta. Siinä, missä lääkäri- ja lakimieskoulutukset ovat olleet erityisen periytyviä, kasvatustieteen koulutus on ollut yliopistoaloista tasavertaisin ja matalasti koulutetusta taustasta tulevien aliedustus pienin.

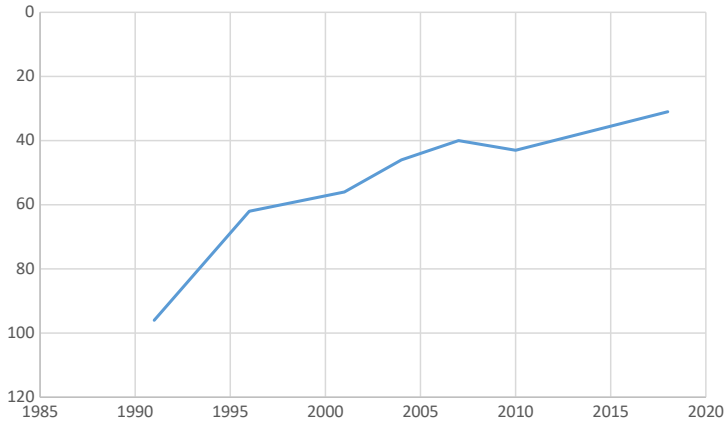
Tämä heijastanee myös eri ammattien arvostusta. 1960-luvulla oppikouluopettajien arvostus rinnastui opistoinsinööreihin ja kansakoulunopettajalla rakennusmestareihin. Uudempaa tietoa ammattien arvostuksesta tarjoavat Suomen Kuvalehden vuodesta 1991 lähtien teettämät ammattien arvostusta kartoittavat kyselyt, joissa opettajien sijoitus on ollut pitkäaikaisesti nousussa. SK:n listalla luokanopettaja oli vuonna 1991 yhteensä 365 ammatin vertailussa sijalla 96 - komisarion (97.) ja veturinkuljettajan (100.) edellä, mutta 1960-luvusta poiketen kättilö (38.), sairaanhoitaja (69.) ja insinööri (22.) olivat nousseet luokanopettajien ohi.

Opettajan arvostus on noussut ja vuonna 2018 se on noussut jo sijalle 31. Ammattikunnan koulutuksen akatemisoituminen ja suomalaisen koulutusjärjestelmän kansainvälisen maineen paraneminen näyttävät vahvistaneen selvästi luokanopettajan ammatin arvostusta Suomessa. Toisaalta ainakaan ammattien arvostusta tutkittaessa näkyvä ammattikunnan yleinen arvostus ei näytä olleen keskeisin tekijä ensimmäisten PISA-tulosten taustalla, olivathan nuorimmatkin tuolloiset opettajat hakeutuneet opettajakoulutukseen, kun luokanopettaja oli selvästi kättilöä, sairaanhoitajaa ja insinööriä vähemmän arvostettu ammatti.

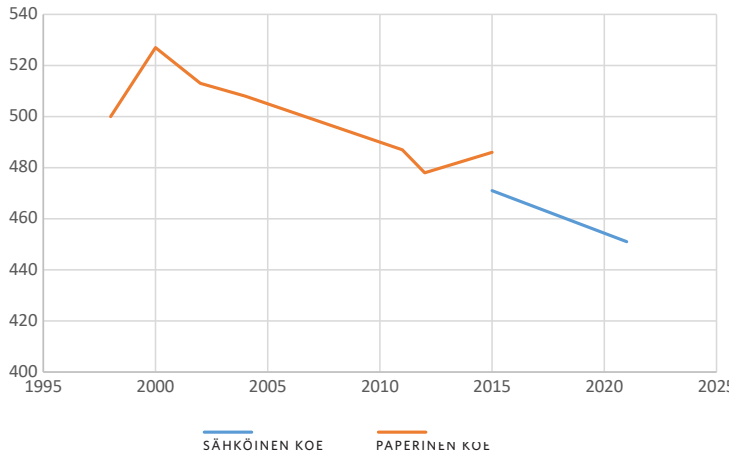
Oppimistulosten laskun jatkuessa on yhteiskunnallisesti yhä tärkeämpää ymmärtää, mistä lasku johtuu ja löytää keinoja, joilla oppimistulosten lasku voitaisiin kääntää nousuksi. Opettajakunnan ja koulun kannalta keskeistä on

KORKEA-ASTEEN TUTKINNON SUORITTAINEIDEN OSUUS IÄN MUKAAN 1990-2020

KANSAKOULU- / PERUSKOULOPETTAJAN AMMATIN ARVOSTUS 1991-2018 (SIJA 365 AMAMTIN JOUKOSSA)

MATEMATIIKAN OSAAMISEN KEHITYS KANSALLISESSA MATEMATIIKAN ARVIOINNISSA 1998-2021.

samanaikaisesti tunnistaa sekä opettajakunnan merkitys koululle että puutteellinen ymmärryksemme siitä, mitkä opettajien ja opettajakunnan ominaisuudet ovat olleet onnistumiselle keskeisiä. Se, että osa opettajien merkitykseen kytke- tyistä väitteistä ei pidä paikkaansa, ei tarkoita, ettei opettajilla ole ollut merkitystä.

Koulutustaso ja sen kehitys

Toinen kohtalonkysymyksemme koskee suoma- laisten koulutustasoa. 1990-lamaan saakka kou- lutukseen osallistuminen laajeni ja yhä useampi jatkoi opintojaan korkea-asteen koulutuksessa. Laman aikana suunta kääntyi ja varsin pitkään kor- kea-asteen tutkinnon suorittaneiden osuus on ol- lut korkein vuonna 1975 syntyneiden ikäluokassa. Pois ei voida sulkea sitä, että kun tämä ikäluokka vuonna 2040 saavuttaa kansaneläkeiän, korkeas- ti koulutettujen osuus on sillä yhä suurempi kuin yhdelläkään aiemmin tai myöhemmin syntyneellä ikäluokalla.

Korkeasti koulutettujen määrän kasvatta- minen on ollut tavoitteena Sipilän hallituksesta saakka, ja tavoitteeksi on toistuvasti asetettu, että vuonna 2030 yli 50 % 25–34-vuotiaista olisi suorittanut korkea-asteen tutkinnon. Myöhem- min tavoite on lykätty vuodelle 2035, mutta il- man merkittäviä lisätoimia tavoite jää tuolloinkin hyvin kauas. Kuten aikanaan jäi jo vuonna 2003 asetettu tavoite, että 50 % 30–34-vuotiaista olisi suorittanut korkeakoulututkinnon vuoteen 2015 mennessä.

Suomen kansainväliselle kilpailukyvyllä ja osaajien saatavuudelle koulutustason heikko ke- hitys muodostaa merkittävän uhan. Koulutuksen nopean laajenemisen seurauksena suomalaiset nuoret ikäluokat olivat 1991 OECD-maiden useim- min korkeasti koulutettuja ja työikäisten korkeasti koulutettujen määrä kasvoi pitkään nopeasti.

Tässä kehityksessä suuren laivan massan hitaus on pitkään auttanut Suomea. Vaikka koulu-

tusta ei ole laajennettu, kuten kaikkialla muualla, pysyimme pitkään suhteellisen koulutettuina ja koulutustason nousua seisauttaminen alkaa nä- kyä selvemmin vasta nyt, vaikka yksikään vuoden 1994 jälkeen korkeakouluikään tullut kohortti ei ole saavuttanut vuoden 1994 19-vuotiaita.

Koska koulutuksen laajeneminen pysähtyi meillä niin kauan sitten, nuorten aikuisten kou- lutustason on jo laskenut Suomessa alle OECD- maiden keskitason. Kun 2020-luvulla Suomen eläkkeelle jäävät ikäluokat ovat kansainvälisesti vertaillen hyvin koulutettuja, mutta työmark- kinoille tulevat eivät, vuoteen 2030 mennessä työikäisen väestömme koulutustaso putoaa alle OECD-keskitason. Se, palaako Suomi työikäisen väestön koulutustasossa OECD-keskitason ylä- puolelle vuoteen 2040 mennessä, jää vielä näh- täväksi. Se on kuitenkin selvästi vaikeampi tavoite, kuin yli 50 prosentin nuorista kouluttaminen korkeasti.

Haasteeseen on kuitenkin tartuttu Orpon hallituksen toimesta. Hallitusohjelma linjaa, että ”laaditaan suunnitelma toimenpiteistä, joilla edetään kohti tavoitetta nostaa Suomen korkea- koulutettujen nuorten aikuisten määrä OECD:n kärkimaiden tasolle.” OECD:n kärkimaisissa jo kak- si kolmannesta nuorista on suorittanut korkea- asteen tutkinnon, joten ensi kertaa 1990-luvun alun jälkeen Suomen koulutuspolitiikassa pu- hutaan tavoitteesta, että korkeasti koulutettu- jen osuus lähestyisi 70 prosenttia ikäluokasta. Viimeksi Suomi kääntyi 1990-luvulla eri polulle, kun muualla nousu jatkui. Näistä kokemuksista viisastuneena osaamme paremmin muistaa, että jos tekeminen on joskus koulutuksessa kallista, tekemättä jättäminen on kovin kallista myös.

KIRJOITTAJA

ALEKSI KALENIUS

NEUVOTTELEVA VIRKAMIES, KT

OKM